
O SLOVENSKI POST-SOCIALISTIČNI PRAVNI KULTURI¹

M a r k o N o v a k

Uvod

Slovenija je že poltretje desetletje samostojna država. Toliko je tudi od »padca« komunizma ter vzpostavitve pravne in demokratične države, ki temelji na varstvu človekovih pravic. S ponovno oživitvijo demokracije naj bi Slovenija, tako kot večina preostalih nekdanjih socialističnih držav, spet sprejela zgodovinsko dediščino države srednjeevropske pravne kulture v osrčju evropskega kontinentalnega prava. Toda ali se je to res zgodilo? Ali pa imajo nekdanje socialistične države na tem območju določene značilnosti, ki odstopajo od tipičnih srednjeevropskih pravnih ureditev, ki jih povezujejo v svojevrstno podskupino postsocialističnih pravnih sistemov v nedrjih rimsko-germanske pravne družine?

Odgovorom na ta vprašanja je namenjen ta prispevek. V tem smislu najprej v prvem poglavju razpravljam o splošnem pojmu pravne kulture, nato v drugem poglavju prikažem svojski pogled na večdimenzionalni pojem pravne kulture skozi prizmo integralne teorije prava (pomemben dodatek te teorije je t. i. »četrti dimenzija«). V tretjem poglavju razpravljam o pomembni povezanosti med pojmom pravne države in pravno kulturo, nato pa v četrtem poglavju predstavim formalno in tudi neformalno razsežnost pravne kulture, ki zajema najširše pojmovanje pravne države in prava. V tem smislu predstavim tudi (integralno) tabelo značilnosti idealnega ali vsaj razvitega modela pravne kulture. Ta

¹ Članek je rezultat avtorjevega raziskovanja v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *ARRS J5-7359: Reforma demokratične in pravne države v Sloveniji*, ki ga Evropska pravna fakulteta v letih 2016–2018 izvaja pod okriljem Fakultete za državne in evropske študije. Poleg tega članek delno temelji tudi na avtorjevem predhodno objavljenem članku »Slovenska pravna država v luči integralne teorije prava,« *Poligrafi* 67/68 (2012): 93–105.

je primerjalna osnova za peto poglavje, v katerem v tabeli predstavim značilnosti slovenske postsocialistične pravne kulture, ki so prikazane tudi kot analiza določenih odklonov od idealnega modela.

1 Pojem pravne kulture

Če želimo govoriti o pravu kot o večrazsežnostnem pojavu, kar se zdi edino smiselno, če želimo resnično prodreti v njegovo bistvo, se zdi, da je bolj smiselno govoriti o pravni kulturi kot o pravu v kakšnem – nujno ozkem – normativno-dogmatičnem smislu. Tak zasuk od normativistično-dogmatičnega pojma prava k pravu, ki deluje tudi v praksi in ga je mogoče razumeti hkrati z njegovo praktično dimenzijo ter ima glede na prejšnjega razširjen pogled, se je nedvomno zgodil s pojavom sociologije in posledično pravne sociologije, pozneje pa tudi psihologije in psihologije prava. Ti sta nedvomno razširili pogled ozkega formalističnega normativističnega dogmatizma s temeljitejšim pogledom na pravo v družbi. Pri tem je seveda treba dodati, da je filozofski (aksiološko-deontološki) pogled na pravo kot družbeni pojav že prej bil stalnica ob normativnem dogmatizmu. V zvezi s tem je skoraj aksiom dihotomija med pozitivnim in naravnim pravom.

Da sploh lahko vzpostavimo sintagmo »pravna kultura«, ki nam bo tu služila kot pojmovni sinonim za »pravo«, moramo najprej uporabiti klasično Poundovo distinkcijo med »uzakonjenim pravom« (*law in books*) in »pravom v praksi« (*law in action*),² kajti ta pojma imata lahko popolnoma drugačno medsebojno vsebino, še zdaleč ne nujno enake. To je še posebej pomembno, kadar med seboj primerjamo različne pravne kulture, v katerih so tovrstna odstopanja lahko večja ali manjša.

Sicer pa je pojem pravne kulture v pravno znanost leta 1975 vpeljal Friedman.³ Izpeljal ga je iz pojma splošne kulture – kot vse, kar je človeško, v nasprotju z naravnim ali biološkim (širša definicija kulture), ali kot to, kar je kulturno specifično (ožja definicija kulture).⁴ Friedman

² Roscoe Pound, »Law in Books and Law in Action,« *American Law Review* 44 (1910): 1.

³ Lawrence, M. Friedman, *The Legal System: A Social Science Perspective* (New York: Russel Sage Foundation, 1975).

⁴ Susan S. Silbey, »Legal Culture and Legal Consciousness,« v *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Elsevier (New York: Pergamon Press, 2001), 8624.

je dalje utemeljil razliko med (i) notranjo pravno kulturo kot kulturo poklicnih pravnikov in (ii) zunanjo pravno kulturo, ki jo tvori splošno ravnanje in odnos ljudi do prava nasploh. Sicer je zanj pravna kultura del splošne kulture, vključno z običaji, mnenji, načini ravnanja in mišljenja, ki usmerjajo družbene silnice k pravu ali proč od njega.⁵ Pri tem so ga zanimale zlasti (a) »družbene in pravne silnice, ki ustvarjajo pravo«, ter tudi (b) učinek, ki ga ima pravo na vedenje in ravnanje v »zunanjem« svetu.⁶ Friedman se je močno zavedal dejstva, da so vzorci družbenega vedenja in ravnanja glede prava in pravnega sistema različni glede na specifične pravne kulture, skupine, organizacije in države.⁷

Pravna kultura (kot kolektivni ali družbeni pojem) kot tudi pravna zavest (ki se bolj uporablja za označitev individualnih zaznavanj) se ukvarjata z razumevanjem ter pojmovanjem prava, pravnih institucij in pravnih akterjev, ki nastopajo v družbenih razmerjih.⁸ Oba omenjena pojma sta postala predmet zanimanja pravnih teoretikov, ko so začeli proučevati medsebojne (tudi kognitivne) vplive med formalnimi pravnimi instituti in institucijami (kot so pravni dokumenti, institucije in instituti) in vsakdanjimi družbenimi razmerji.⁹ Po mnenju Varge je namen pojma pravne kulture »izraziti, kako ljudje izkusijo fenomen prava kot nekakšno objektivizirano potencialnost; kako in v kaj ga oblikujejo prek svojega sodelovanja; kako ga opojmljajo in v kakšnem duhu, obliki ter s kakšnim namenom ga jemljejo kot predmet teoretičnih predstav in izražanj. V začetku je šlo za sociološki interes, ki je vnesel predstavo takšnega interesa v pravoznanstveno misel«.¹⁰

Pravna kultura je postala predmet zanimanja ne le v splošnem pravoznanstvu in pravni sociologiji, temveč tudi v primerjalnem pravu. Tu je

⁵ Friedman, *The Legal System: A Social Science Perspective*, 15.

⁶ Prav tam, 3.

⁷ Prav tam, 194.

⁸ Silbey, »Legal Culture and Legal Consciousness«, 8623–8624.

⁹ V glavnem gre za dva pristopa k proučevanju pravne kulture: (a) analitični pristop glede analize pojmov v teoriji družbenih odnosov in (b) empirični pristop v smislu ukvarjanja s konkretnimi merljivimi pojavi. Prav tam, 8625. V primeru tega članka gre za analitično-konceptualno razmišljanje o problemu, ki bi na temelju konceptualne razčlenbe lahko bilo tudi empirično merljivo.

¹⁰ Csaba Varga, *Comparative Legal Cultures* (Budimpešta: Szent Istvan Tarsulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2012), 82.

šlo za določen razvoj v zadnjih desetletjih, saj so bili začetki primerjalnega prava, v začetku 20. stoletja, bolj usmerjeni na primerjalno civilno pravo, ko je bilo splošno pravoznanstvo – in tudi druga pravna področja – pod velikim vplivom pozitivnega prava. Preusmeritev zanimanja iz primerjalnega prava v primerjalne pravne kulture bi lahko izhajala iz preusmeritev pozornosti z golega pozitivnega prava na proučevanje večdimenzionalnih predstav o pravu v različnih družbenih skupnostih.

Kaj natančneje bi lahko razumeli kot pravno kulturo?

2 Integralni pojem pravne kulture

Eden od pogledov na integralnost pravne kulture je mogoč prek tridimenzionalne teorije prava,¹¹ ki so jo razvili Reale in drugi pravni filozofi. Ti v glavnem pojem prava enačijo s tremi temeljnimi sestavinami: pravnimi normami, pravnimi vrednotami in pravnimi odnosi. Ta teorija je sicer znana kot integralna teorija prava, ki vključuje pravne norme, družbene vrednote in dejstva v integralno celoto, kar pomeni, da jih ni mogoče razumeti kot posamezne elemente, ločene od drugih v tej celoti: vsak od teh svetov ne zmore svojega bivanja, ampak ga je treba razumeti kot integralno celoto (tj. pravnih norm, pravnih vrednot in pravnih odnosov). Vsak od teh delov je nujno del celote, kot je njihova celota prisotna v vsakem od teh delov.¹²

Tako integralno razumevanje prava kot celote in hkrati vsakršnega njegovega posameznega dela lahko ponazorimo na naslednjem primeru. Zaradi gospodarske krize država na primer uvede nov davek na nepremič-

¹¹ Oče te teorije naj bi bil Kantorowicz, ki je že v začetku 20. stoletja poudarjal trializem: pravna filozofija, pravna dogmatika in pravna sociologija. Hermann Kantorowicz, *Staatsauffassungen: Eine Skizze* (Braun 1925); Zoran Pokrovac, »Hermann U. Kantorowicz i trializam,« neobjavljen referat na simpoziju ob 70. letnici N. Viskovića (Reka 2009). Sicer pa je bila tovrstna teorija v modernem času najbolj poudarjena pri Realeju. Glej Miguel Reale, *Teoria tridimensional do direito* (Sao Paolo: Saraiva, 1968). Glej npr. Augusto C. Moreira Lima, »A Brazilian Perspective On Jurisprudence: Migule Reale's Tridimensional Theory of Law,« *Oregon Review of Int'l Law* 10 (2008): 77–148. Eden od najprodornejših na tem področju v nekdanji Jugoslaviji je bil Nikola Visković s svojim delom *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava* (Split: Biblioteka Pravnog fakulteta u Splitu, 1976). Sicer pa je tridimezionalna teorija v mednarodnem okolju (še) živa. V zvezi s tem glej npr. Maria J. Falcón y Tella, *A Three-Dimensional Theory of Law* (Martinus Nijhoff Publishers, 2010).

¹² Nikola Visković, *Teorija države i prava* (Zagreb: CDO Birotehnika, 2006), 112.

nine, ki so vredne več kot milijon evrov. Taka sprememba davčne zakonodaje bi gotovo imela normative (pozitivnopravne) posledice, ki so zlahka prepoznavne v pravnem svetu, saj gre za spremembo veljavnih pravnih pravil. Iz aksiološkega vidika bi to imelo za posledico pozitivne učinke za veliko število ljudi, saj bi tak ukrep pozdravili v smislu socialne pravičnosti. To bi seveda vplivalo tudi na pravne odnose (tako med posamezniki, davkoplačevalci in državo kot med davkoplačevalci samimi glede njihovih obdavčljivih transakcij). Taka normativna sprememba pravnih pravil bi »aktivirala« družbeno aksiološko dimenzijo kot tudi psihološko-sociološko dimenzijo v smislu tega, da bi se ljudje poskušali izogniti takemu davku in iskati luknje v njegovi pravni ureditvi.

3 Pravna država in pravna kultura

Tudi (*meta*)načelo pravne države¹³ kot vrhovno načelo pravne kulture je mogoče razumeti v smislu integralne teorije prava. V tem okviru je mogoče normativno-dogmatski vidik pravne države razumeti kot niz (pozitivnih ali formalnih) pravnih pravil in pravnih načel (tj. pravnih norm), ki so del pravnega reda, ali v obliki splošnih pravnih aktov (ustava, zakoni, podzakonski akti), ki so na splošno sprejeti v procesu ustvarjanja prava, ali posamičnih pravnih aktov (sodbe, sklepi, odločbe), ki na splošno nastajajo v procesu uporabljanja splošnih pravnih aktov. Aksiološka dimenzija pravne države bo sporočala, ali pozitivno pravo izraža prevladujoče družbene (ali individualne) pravne vrednote, kot sta pravna varnost in pravičnost.

Glede na sociološko komponento pravne države bi upoštevali (neformalno) pravno kulturo v neki državi ali kako na pravno državo kot normativno-dogmatski koncept gledajo v neki družbi na podlagi pravne zavesti, normativne integracije in podobno v zvezi z vladavino prava v taki družbi. V zvezi s tem vidikom vladavine prava nas zanima, kako ta normativno-dogmatični koncept »deluje« v resničnem svetu – kako se izraža kot dejstvo v pravnih odnosih.

¹³ V kontekstu tega prispevka uporabljam pojma pravna država in vladavina prava kot sopomenki.

Tem trem dimenzijam (tj. pravnim normam, pravnim vrednotam in pravnim odnosom) sem avtor tega prispevka v nekem prejšnjem zapisu dodal četrto dimenzijo, ki se nanaša na reševanje družbenih sporov s pomočjo tehnik alternativnega reševanja sporov (v nadaljevanju: ARS).¹⁴ Tu gre za alternative formalnim pravnim postopkom, ki so komplementarni delovanju vladavine prava v družbi in državi, saj prispevajo k zunajsodnemu razreševanju družbenih sporov ter tako razbremenjujejo formalne pravne postopke in omogočajo učinkovitejše delo sodišč.

V nadaljevanju analiziram omenjene štiri dimenzije pojma vladavine prava v smislu njenega integralnega razumevanja kot izhodiščnega pravnokulturnega načela. Najprej se posvečam normativno-dogmatični dimenziji vladavine prava.

Prvič, normativno-dogmatični vidik vladavine prava pomeni (pozitivne ali formalne) pravne norme kot del pravnega sistema. S tem vidikom se teoretično ukvarja predvsem splošna teorija prava,¹⁵ ki v tem okviru obravnava predvsem pravne norme (pravna pravila in pravna načela), pravna razmerja in pravne akte, ki nastajajo v širših procesih ustvarjanja in uporabljanja prava. Na to področje spadajo tudi teme pravne razlage, pravnih praznin in sistematizacije prava.¹⁶

Drugič, glede vladavine prava se v okviru aksiologije v pravu ukvarjamo s pravnimi vrednotami, v primeru deontologije v pravu pa z etiko oziroma moralno. Tako se aksiološko-deontološka dimenzija integralne teorije prava in pravne države kot vrhovnega pravnokulturnega pojma v glavnem ukvarja z idealnim pravom, pravno državo in tudi pravno kulturo v smislu tiste, ki naj bo (kot taka čim idealnejša).¹⁷ Imanentne pravu, pravni državi in pravni kulturi so te vrednote: pravna varnost,

¹⁴ Marko Novak, *The Type Theory of Law, An Essay in Psychoanalytic Jurisprudence* (Springer, 2016), 99–101.

¹⁵ Po Barberisu je glavna naloga splošne teorije prava, da pojasni, kaj je (pozitivno) pravo, medtem ko se pravna filozofija ukvarja s tem, kaj naj bo to (pozitivno) pravo. Mauro Barberis, »Pravo in morala (Law and Morality)«, *Revus* 16 (2012): 15–16.

¹⁶ Glej npr. Marko Novak, *Uvod v pravo* (Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta v Novi Gorici, 2010), 6–11.

¹⁷ Opozarjam na dvojno pojmovanje normativnosti: 1. v dogmatičnem (pravnoteoretičnem) pomenu je to v primerjavi s stvarnim, kar so tu dejstva oziroma življenjski primeri; (2) v aksiološko-deontološkem (pravnofilozofskem) pomenu pa gre za primerjavo s pozitivnim, torej dogmatskim pravom. Normativnost se torej v pravu vzpostavlja na dveh ravneh.

pravičnost, ustavnost, zakonitost, jasnost in določnost pravnih norm itd. Večino teh vrednot lahko najdemo kot sestavne dele (meta)načela pravne države, ki je seveda rdeča nit celotnega prava. Poleg tega tudi pravo samo ureja določene vrednote, kot so človeško dostojanstvo, mir, civilizacija itd.¹⁸

Tretjič, kot komplementarni formalnim pravnim postopkom metode in načini ARS omogočajo kakovostnejše delovanje pravne države, saj razbremenjujejo formalne pravne postopke in s tem omogočajo, da imajo pravni odločevalci več časa za svoje postopke. Uspešno izvedeni postopki ARS gotovo tudi prispevajo k zgledu, da se spori lahko rešujejo s poravnavo in tudi zunaj sodišč, kar gotovo prispeva k trdnjšim družbenim odnosom in tudi krepi družbene vrednote.

Četrto, v povezavi z družbenimi odnosi sociološka dimenzija prava (ter tudi dimenzija pravne kulture in pravne države) poleg formalne pravne urejenosti družbenih odnosov obravnava tudi dejansko delovanje teh odnosov. Tako sledi, da je za učinkovitost pravnega sistema kot dela pravne kulture poleg formalnega izvrševanja pravnih norm s strani države oziroma njenih organov (še bolj) pomembno predvsem spontano spoštovanje pravnih norm – seveda če v družbi obstaja določen konsenz ali pravilo pripoznave, da se pravni sistem šteje kot demokratičen in legitimen.¹⁹

Da bi od pojma pravne države prišli do pojma pravne kulture, moramo integralni pojem prava, v njegovih štirih dimenzijah, iz formalnega smisla veljavnih pravnih norm razširiti v dejansko oziroma neformalno delovanje takega formalnega pravnega sistema in oba vidika obravnavati kot celoto. Taka dejanska ali neformalna dimenzija, ki bistveno tvori pojem pravne kulture, je zelo pomembna, saj imamo lahko pravna sistema, ki sta si zelo podobna glede formalnih sestavin, njuna precejšnja različnost pa izhaja predvsem iz dejanskega delovanja takega sistema. Tako lahko govorimo v neformalnem smislu o sociološko-psiholoških vidikih formalnih pravnih norm. To bi veljalo tudi za razliko med formalnim in dejanskim vidikom pravnih vrednot, pravnih odnosov in tudi metod ARS.

¹⁸ V našem prostoru je najbolj znana Viskovičeva delitev pravnih vrednot oziroma vrednot v pravu. Visković, *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava*, 105–145.

¹⁹ Marko Novak, »Slovenska pravna država v luči integralne teorije prava,« 93–105.

Moj široki pojem pravne kulture tako vključuje formalno pravo (Pound bi rekel »pravo v knjigah«), ki se nanaša na legalistični (pozitivistični) ali normativno-dogmatični vidik prava, in tudi neformalno pravo (Poundovo »pravo v praksi«), ki poleg aksioloških dimenzij prava obsega tudi psihološke in sociološke.

4 Formalni in dejanski elementi pravne kulture

V nadaljevanju na podlagi zgornjih razmišljanj obravnavam določene značilnosti ali elemente pravne kulture. Najprej predstavljam model, ki bi lahko veljal za neko solidno pravno urejeno družbeno skupnost. Danes bi taki državi ali pravni skupnosti lahko tudi rekli »država (pravnega) zaupanja« (*high trust country*).

Spodaj tam, kjer so predstavljene te splošne značilnosti take pravne kulture, vidimo, da gre za najširši pojem prava, ki vsebuje ne le vse štiri sestavine integralne teorije prava, temveč je taka formalna plat prava razširjena tudi na neformalno plat. Ta je nedvomno pomembna ne le za učinkovito delovanje formalnega prava, temveč za obstoj prava kot takega. V pravu kot izrazito družbenem pojavu sta njegova formalna in neformalna plat neločljivo povezani. Mogoče je sicer posebej analizirati »stanje« formalnega prava v neki družbi in ga primerjati z neformalnim pravom ter do neke mere tudi ugotoviti njune določene razlike, ki so morda vendarle zanimive in koristne, da jih proučimo, primerjamo med različnimi državami in tudi kaj koristnega spremenimo. Toda to je smiselno na praktični oziroma pragmatični ravni. Ko preidemo na bolj temeljno raven, je slika drugačna, kajti ko se spustimo na globlje ali najbolj temeljne vzroke za razhajanje, bomo ugotovili, da sta ti plati prava veliko bolj povezani, kot je bilo videti na prvi pogled. Navsezadnje rek *Ubi societas ibi ius* ne pomeni le, da družba ustvarja pravo, temveč da ustvarjeno pravo povratno vpliva tudi na družbo, ki je tako pravo ustvarila.

V nadaljevanju predstavljam tabelo z relativno idealnim modelom pravne kulture. To pojmem kot dvoplastni pojav – formalno in neformalno –, in nanjo gledam vseobsežno, skozi prizmo štirih dimenzij pravnega pojava.

Tabela 1: Značilnosti integralnega modela pravne kulture

	FORMALNO PRAVO		NEFORMALNO PRAVO	
			notranja PK	zunanja PK
pravne norme	• splošni akti - kratki, jedrnat in jasni • posamični akti - kratki, jedrnat in razumljivi - primeren čas sprejetja oziroma izdaje • primerna skladnost splošnih aktov med seboj in posamičnih s splošnimi		pravne norme se dosledno uporabljajo v pravni praksi (neznatna odstopanja)	visoka raven normativne integracije: strogo upoštevanje pravnih norm v vsakdanjem življenju (neznatna odstopanja)
pravne vrednote	• vsebovane v pravnih normah - na primeren način in v primernem obsegu		• pravne vrednote so znane kot primerno vsebovane v pravnem sistemu • pravna pravila so večinska zaznana kot skladna s pravnimi vrednotami	• pravne norme so znane kot v skladu s pravnimi vrednotami • dejanska razmerja so znana kot pravno skladna s pravnimi vrednotami
pravni odnosi (družbeni vidik prava)	• ne preveč regulirani družbeni odnosi • neprepogoste spremembe splošnih pravnih aktov • primeren pravni izobraževalni sistem		formalna pravna razmerja so strogo upoštevana v dejanskih družbenih odnosih (neznatna odstopanja)	visoka raven normativne integracije: dejanska razmerja nedaleč od formalnih pravnih razmerij
ARS	• dostopno prek pravnih pravil v primer- ni meri • urejeno kot učinkovita alternativa formalnim pravnim postopkom		pogosta uporaba metod ARS	spontana uporaba podobnih metod v vsakodnevnem življenju – ni prevelikega povpraševanja po formalnih pravnih postopkih

V nadaljevanju bomo tako razčlenjen teoretični model v primeru hipotetične ali tudi dejanske razvite pravne kulture (npr. določene države Zahodne, Srednje in Severne Evrope) uporabili za primerjavo s slovenskim položajem, ki ga bomo glede na ta model analizirali in tako prikazali najtipičnejše odklone od idealnega modela.

5 Slovenska postsocialistična pravna kultura

Ko govorimo o kategorijah primerjalnega prava, je jasno, da Slovenija formalno spada v srednjeevropsko podskupino evropske kontinentalne pravne družine. Podobno kot nekatere druge nekdanje socialistične države: Češka republika, Slovaška, Madžarska, Poljska in druge države – nekdanje jugoslovanske republike. Toda v tej podskupini so tudi Nemčija, Avstrija in Švica. Ob tem se lahko vprašamo, ali je naša današnja pravna kultura podobna tem državam? Gotovo ne popolnoma. Toda nekdanj, še v času avstro-ogrske monarhije, je večina omenjenih držav vendarle delila bolj ali manj isto pravno kulturo.

Kar nekaj pravnih komparativistov iz omenjenih držav nekdanjega socialističnega bloka meni, da se (vsaj omenjene) nekdanje socialistične države (še) niso uspele vrniti k svojim »koreninam«, čeprav so to po padcu berlinskega zidu nameravale storiti. Tudi za Slovenijo težko rečemo, da je njena pravna kultura danes enaka nemški, avstrijski ali švicarski, saj je od razpada omenjene monarhije preteklo skoraj sto let, v katerih se je slovenska pravna kultura najprej »napajala« z bolj vzhodnjaško-balkanskimi vzorci, nato pa še s socialističnimi.²⁰ Za oba tipa »vzorcev«, ki sta oddaljevala Slovenijo od »tipične« srednjeevropske pravne kulture, je značilno, da vladavina prava ali pravna država ni najvišje načelo družbenega bivanja. V tem smislu je tudi slovensko pravno kulturo treba šteti za postsocialistično, saj v njej, podobno kot v nekaterih drugih sorodnih pravnih kulturah, še vedno ostajajo določene

²⁰ Pri razpravljanju, ali je Slovenijo od srednjeevropske pravne kulture oddaljilo bivanje v stari Jugoslaviji ali socializem, se zdi, da bolj zadnjenavedena izkušnja, saj je šlo za revolucijo in pravo »prevrednotenje vrednot«, kajti moderno pravo je že po mnenju Webra oblikovano v smeri zaščite in ohranitve meščanskih vrednot, in čeprav je pozneje prišlo do kar nekaj sprememb v pravnem razvoju, je današnje pravo v svojem jedru še vedno bistveno moderno ali modernistično.

rezidualne socialistične usedline. Skupna nadpomenka za te sisteme bi lahko bila postsocialistična pravna kultura, ki je še vedno v nekakšni tranziciji, kar je vzrok za veliko podobnih problemov na področju pravne kulture, ki omenjene države povezujejo v skupno skupino.

V članku o splošnih pomanjkljivostih hrvaškega pravnega sistema v primerjavi s sodobnimi razvitimi demokracijami, kar je, kot že rečeno, sicer značilno tudi za druge nekdane jugoslovanske republike, Uzelac izhaja s stališča, da so postsocialistični pravni sistemi nujni dediči socialistične preteklosti. V socializmu je bilo pravo večinoma instrumentalizirano, da bi služilo ekonomskim in drugim politikam, zato da bi premagali družbene in ekonomske nepravilnosti meščanskega prava.²¹ Po Uzelacu se taka ideja še vedno izraža v naslednjih temeljih značilnostih postsocialističnih pravnih tradicij: (i) pravni proces je orodje za zaščito interesov politične elite; (ii) strah pred odločanjem; (iii) nizek, toda udoben status sodnikov; (iv) feminiziranost sodstva; (v) dekoncentrirani postopki; (vi) oralnost kot gola formalnost; (vii) pretirani formalizem;²² (viii) odsotnost načrtovanja in procesne discipline; (ix) številčnost pravnih sredstev, ki zavlačujejo izvršljivost, in (x) neskončni cikli razveljavitev.²³

Kaj pa Slovenija? Kako vladavina prava, pravni sistem in pravna kultura odstopajo od idealnega modela, ki sem ga predstavil zgoraj?

Že če primerjamo formalno normativno-dogmatično dimenzijo integralne teorije prava iz idealnega modela vladavine prava s položajem v Sloveniji, moramo ugotoviti kar nekaj pomanjkljivosti. Tako na področju ustvarjanja splošnih pravih aktov kot na področju uporabljanja

²¹ Alan Uzelac, »Survival of the Third Legal Tradition?« *Supreme Court Law Review* 49 (2010): 377.

²² Na podoben način je Manko kritiziral hiperpozitivizem poljskih rednih sodišč, pri čemer je menil, da se ta sodišča pri razlagi še vedno preveč zanašajo na jezikovno in logično metodo, namesto da bi bolj uporabljala teleološko in namensko metodo, uravnoteževanje in pravno politiko. Rafael Manko, »Survival of the Socialist Legal Tradition? A Polish Perspective,« *Comparative Law Review* 4.2 (2013): 1–28; Rafael Manko, »Weeds in the Gardens of Justice: The Survival of Hyperpositivism in Polish Legal Culture as a Symptom/Sinthome,« *Polemos – Journal of Law, Literature and Culture* 7.2 (2013): 207–233. Poleg tega je Kühn kritiziral sodstvo članic EU iz Vzhodne Evrope, ko so te vstopale v Unijo, kot zastarelo in nepripravljeno za nove naloge v Uniji. Zdenek Kühn, *The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation?* (Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2011).

²³ Uzelac, »Survival of the Third Legal Tradition?,« 382.

teh. Glede prvega procesa se zdi, da so splošni pravni akti (predvsem zakoni) vse prehitro pripravljeni in sprejeti ter tudi prehitro spreminjani. Njihovo besedilo je prepogosto preveč podrobno in tudi sicer se težko razlagajo. Pravni formalizem se še vedno zdi preveč zasidran v pravnem poklicu. Glede uporabljanja splošnih pravnih aktov, tj. v posledici posamičnih pravnih aktov (tj. sodbe in upravne odločbe), lahko ugotovimo, da so ti sprejeti po predlogih postopkih, so praviloma preobsežni (npr. obrazložitve prvostopenjskih organov so praviloma daljše od obrazložitev instančnih organov, medtem ko je v razvitem pravnem svetu prav obratno), povrh vsega pa je tudi njihov jezik precej nerazumljiv in slog skromen.²⁴

Kljub temu se zdi, da formalna normativno-dogmatična dimenzija slovenske pravne kulture ni največji problem našega prava. Čeprav tudi na tem področju obstajajo razlike v razmerju do razvitih (srednje) evropskih pravnih sistemov in je še veliko prostora za izboljšave, se zdi, da je večji problem drugje. Naš pravni sistem v normativnem smislu ni idealen. Ima, kar smo ugotovili, določene pomanjkljivosti. S formalnega vidika pa je kolikor toliko primerljiv s tipičnim evropskim kontinentalnim pravnim sistemom. Sicer pa se zdi raven normativne integracije (formalnopravnih norm) predvsem v zunanji pravni kulturi nižja kot v primerljivih razvitih srednjeevropskih državah.

Če tudi aksiološko-deontološko komponento pravne države povežemo z dogmatično-normativno, potem lahko ugotovimo, da tudi tu slovenski pravni sistem ni izjema. Tu bi lahko najprej govorili o formalnem pravnem redu kot prepletenosti pravnih norm in pravnih vrednot. V tem formalnem smislu pravne države Slovenija nikakor ne zaostaja za drugimi primerljivimi državami. Imamo sodobno ustavo z modernim katalogom človekovih pravic, ki jih varuje ustavno sodišče kot poseben organ, ki v družbi uživa precejšnjo, morda celo najvišjo stopnjo legitimnosti med državnimi organi. Človekove pravice kot pomembna moralna dimenzija v pravu se vse bolj uporabljajo kot pravna podlaga

²⁴ Predmet, kot je pravno pisanje, ki je v razvitih zahodnih sistemih že stalnica obveznih predmetov na pravnih fakultetah, še bolj pa je to železni repertoar angleških in ameriških pravnih šol, se le počasi uvaja tudi na slovenskih pravnih fakultetah. To vsaj delno pojasnjuje, zakaj ta slog ni bolj izpiljen – ker se temu vprašanju ni posvečalo dovolj pozornosti že v »osnovni šoli« prava, kar so danes seveda pravne fakultete.

tudi v postopkih rednih sodišč. Poleg tega imamo v svoji ustavi zapisana tudi pomembna ustavna načela, kot so enakost pred zakonom, pravna država, socialna država, delitev oblasti. Ta načela vsakodnevno kot svoje pravne podlage uporablja ustavno sodišče, ki tako zagotavlja deontološko-normativno komponento v pravnem sistemu. To vse bolj počno tudi redna sodišča.

Tudi glede formalnega dela ARS imamo te metode urejene v zakonodaji, pri čemer so modeli sodišču pridruženih metod ARS, predvsem mediacije, bistveno v prednosti pred zunajsodnimi, kar v svetu ni vedno tako. Tu sicer opazimo delno neskladnost z idealnim sistemom pravne kulture v tem, da pri nas morda uporaba teh metod ni dovolj pogosta in da je zato večji »pritisk« na formalne pravne postopke.

Sociološka komponenta vladavine prava se nanaša na družbene odnose, tako v formalnem kot neformalnem smislu. V tem kontekstu gre za analizo prek različnih konceptov, ki se uporabljajo kot standardni v sociologiji prava: normativna integracija, pravna zavest, pravna učinkovitost in pravna kultura.²⁵

Najprej je treba omeniti teorijo normativne integracije. Ta uči, da je učinkovitost prava odvisna predvsem od tega, kako so pravne norme ponotranjene, kar pomeni, da se ljudje nekako samoumevno ravna po njih. Ljudje pravne norme ponotranjimo, če jih štejemo za legitimne in svoje oziroma smiselne, potrebne.²⁶ S pojmom normativne integracije je gotovo povezan pojem (osebne in kolektivne) pravne zavesti. Ross je razlikoval formalno pravno zavest, ki pomeni, da se je prava pač treba držati, od materialne pravne zavesti, ki pomeni sledenje legitimnemu pravu.²⁷ Če so pravne norme pravilno integrirane, seveda ob predpostavki, da so legitimne, potem bo kolektivna pravna zavest na višji ravni, saj bo narekovala njihovo pretežno spoštovanje. Tako normativna integracija kot pravna zavest pa imata za posledico večjo ali manjšo učinko-

²⁵ Glej Albin Igličar, *Sociologija prava* (Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, 2004).

²⁶ Tu ni pomembno le stanje v družbi, ki nas zanima tukaj, pomembna sta tudi družinska vzgoja in proces ponotranjenja družbenih norm, s čimer se ukvarjata predvsem psihologija in psihoanaliza. Glej npr. Karl Olivecrona, *Law as Fact* (London: Stevens & Sons, 1971), 246–260.

²⁷ Alf Ross, *On Law and Justice* (New Jersey: The Lawbook Exchange, 2004), 54–56.

vitost pravnega sistema. Povezava je tu očitno vzročno-posledična: večja normativna integracija in višja pravna zavest privedeta do večje učinkovitosti pravnega sistema. Tudi učinkovitost prava lahko pojmuje mo v formalni obliki, ki pomeni pravno delovanje s strani pravnih organov, ali v materialni različici, ki pomeni uporabljanje prava v dejanskem ali stvarnem življenju.²⁸ Sam sicer na tej ravni ločujem med formalno ter neformalno notranjo in zunanjo dimenzijo pravnih odnosov.

Če je normativna integracija slaba, se ljudje ne bodo bolj ali manj samoumevno ravnali po pravnih normah, tako da k večji učinkovitosti pravnega sistema ne bosta pomagala niti velik nadzor in sankcioniranje. Normativna integracija, ki se kaže v razlikovanju med formalnimi in neformalnimi družbenimi odnosi, je pri nas gotovo na nižji ravni kot v nekih starih zahodnih demokracijah. Ker je bila ta v Sloveniji skupaj z ravno pravne kulture na višji ravni v času avstro-ogrske monarhije in celo tudi v času stare Jugoslavije,²⁹ je enega od vzrokov za to treba pripisati komunističnemu poskusu z odmiranjem države in prava in tudi (pre)počasni revitalizaciji koncepta pravne države v družbi. Če je bila morda v socializmu kolektivna zavest o pomenu ekonomskih in socialnih pravic (oziroma socialni državi) na precej visoki ravni, tega ne moremo trditi za formalni vidik pravne države in avtoriteto prava.

Do večje diskrepance med normativnostjo in stvarnostjo pravnega sistema v sociološkopravnem smislu in s tem do njegove manjše učinkovitosti pride, če sta ti dimenziji preveč odtujeni. Slovencem je bil pravni sistem SFRJ (in tudi SRS) odtujen predvsem iz dveh razlogov: (a) ker ni bil demokratičen, temveč je bil izrazito rezultat politične elite, in (b) ker ni bil avtonomen v nacionalnem smislu. Da pa bi današnji pravni sistem deloval učinkoviteje – ob tem, da sta oba zgornja razloga iz preteklosti vsaj formalno odpravljena –, bi bilo treba povečati njegovo normativno integracijo oziroma dvigniti kolektivno pravno zavest.

K trenutno manjši stopnji pravne zavesti od zaželenih gotovo prispevajo tudi negativne tranzicijske zgodbe, ki le počasi dobivajo svoje epilogue. Vstop v EU je gotovo prispeval k dvigovanju ravni pravne za-

²⁸ Isto.

²⁹ Nina Pavlin, *Pravna kultura slovenskega sodstva*, magistrska naloga (Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta v Novi Gorici, 2012).

vesti med prebivalstvom, predvsem glede preganjanja korupcije na najrazličnejših področjih, dostopa javnosti do informacij javnega značaja, reforme sodstva in javne uprave itd. Vzpostavil se je evropski pravni okvir, ki je prispeval predvsem k določeni ravni formalne dogmatske in aksiološke komponente pravnega sistema. Kot že rečeno, pa bo treba še precej storiti na ravni njegove neformalne sociološke dimenzije.

Zgoraj opisane splošne pomanjkljivosti slovenske postsocialistične pravne kulture so prikazane v spodnji tabeli. V poševnem tisku so prikazana glavna odstopanja v primerjavi med tabelo o slovenski postsocialistični pravni kulturi in zgornjo tabelo o značilnostih idealne ali vsaj razvite pravne kulture.

Tabela 2: Značilnosti slovenske postsocialistične pravne kulture

	FORMALNO PRAVO	NEFORMALNO PRAVO	
		notranja PK	zunanja PK
pravne norme	• splošni akti - pogosto predolgi in slabo pripravljeni - preveliko število - prepogosto spreminjanje • posamični akti - pogosto predolgi in slabše razumljivi - predolgi postopki³⁰	strogo sledenje v pravni praksi (neznatna odstopanja)	nizka raven normative integracije: slabše sledenje v vsakdanjem življenju
pravne vrednote	• vsebovane v pravnih normah - skladnost pravnih norm s pravnimi vrednotami	• zaznane kot primerno vključene v pravni sistem • pravne norme so zaznane kot skladne s pravnimi vrednotami • ponekod želja po večjem neposrednem upoštevanju pravnih vrednot	• pravne norme so zaznane kot pogosto neskladne s pravnimi vrednotami • dejanski odnosi so zaznani kot pravno nepopolnoma regulirani v skladu s pravnimi vrednotami
pravni odnosi	• dovolj velika skladnost pravnih aktov (ustavnost in zakonitost): posamični akti so skladni s splošnimi pravnimi akti • prevelika reguliranost	strogo upoštevanje v dejanskih odnosih (neznatna odstopanja)	nizka raven normative integracije: dejanski družbeni odnosi so precej oddaljeni od pravno reguliranih odnosov
ARS	• primerno dostopni v pravnih normah • urejeni kot dokaj učinkovita alternativa formalnim pravnim postopkom	ne dovolj pogosta uporaba metod ARS	manj spontana uporaba podobnih metod v vsakdanjem življenju – pretirane zahteve za formalne pravne postopke

Sklepne misli ³⁰

Kaj nam sporoča zgornja konceptualna³¹ primerjalna analiza razlik med idealnim in slovenskim postsocialističnim modelom pravne kulture, ki bi jo bilo mogoče izvesti tudi empirično, vendar bi najbrž prišli do podobnih rezultatov?

Ob primerjanju obeh tabel se ne moremo izogniti naslednjim ugotovitvam. Na ravni formalnega prava so sicer določena odstopanja, ki pa niso pretirana. To lahko potrdimo z dejstvom, da smo s transformacijo svojega političnega in pravnega sistema stopili na pot moderne demokratične in pravne države. Tudi pri neformalni notranji pravni kulturi, ki označuje profesionalno pravno kulturo, ni toliko odstopanj. Ta je zavezana visokim standardom profesionalizma, ki se bodo zaradi vse večje vpetosti zdajšnjih in prihodnjih rodov poklicnih pravnikov v moderne zahodne tokove še povečevali. Seveda pa so tudi tu določena odstopanja, ki (naj) jih stroka ustrezno odpravi.

Največja odstopanja od razvite pravne in demokratične države, glede na vsa tri področja primerjave: formalna pravna kultura, neformalna notranja in neformalna zunanja pravna kultura, pa se kažejo na področju zunanje pravne kulture. Zdi se, da ta, ki je tudi najkompleksnejših od podsistemov pravne kulture, preprosto potrebuje dovolj časa za dovolj globoko integracijo vseh izvedenih družbenih transformacij. Dobrih petindvajset let očitno ni bilo popolnoma dovolj.

³⁰ K dolžini postopkov prispevajo vse tiste značilnosti postsocialističnih pravnih postopkov, ki jih v članku omenja Uzelac. Glej zgoraj, op. 22 in 23, A. Uzelac, *Survival of the Third Legal Tradition?*, 380–382.

³¹ Zgornja konceptualna analiza sicer ni nekakšna »čista« pojmovna analiza določenega problemskega področja, temveč tako ali drugače temelji na določenih empiričnih ugotovitvah, ki so slovenski (strokovni) javnosti precej notorne ali splošno znane in temeljijo na objavljenih empiričnih analizah ali javnosti dostopnih splošnih dejstvih.

B i b l i o g r a f i j a

1. Barberis, Mauro. »Pravo in morala (Law and Morality).« *Revus* 16 (2012).
2. Falcón y Tella, Maria J. *A Three-Dimensional Theory of Law*. Martinus Nijhoff Publishers, 2010.
3. Friedman, Lawrence M. *The Legal System: A Social Science Perspective*. New York: Russel Sage Foundation, 1975.
4. Igličar, Albin. *Sociologija prava*. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, 2004.
5. Kantorowicz, Hermann. *Staatsauffassungen: Eine Skizze*. Braun, 1925.
6. Kühn, Zdenek. *The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation?* Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2011.
7. Manko, Rafael. »Survival of the Socialist Legal Tradition? A Polish Perspective.« *Comparative Law Review* 4.2 (2013).
8. Manko, Rafael. »Weeds in the Gardens of Justice: The Survival of Hyperpositivism in Polish Legal Culture as a Symptom/Sinthome.« *Polemos – Journal of Law, Literature and Culture* 7.2 (2013).
9. Moreira Lima, Augusto C. »A Brazilian Perspective On Jurisprudence: Migule Reale's Tridimensional Theory of Law.« *Oregon Review of Int'l Law* 10 (2008).
10. Novak, Marko. »Slovenska pravna država v luči integralne teorije prava.« *Poligrafi* 67/68 (2012).
11. Novak, Marko. *The Type Theory of Law, An Essay in Psychoanalytic Jurisprudence*. Springer, 2016.
12. Novak, Marko. *Uvod v pravo*. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta v Novi Gorici, 2010.
13. Olivecrona, Karl. *Law as Fact*. London: Stevens&Sons, 1971.
14. Pavlin, Nina. *Pravna kultura slovenskega sodstva*, magistrska naloga. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta v Novi Gorici, 2012.
15. Pokrovac, Zoran. »Hermann, U. Kantorowicz i trializam,« neobjavljen referat na simpoziju ob 70. letnici N. Viskovića. Reka, 2009.
16. Pound, Roscoe. »Law in Books and Law in Action.« *American Law Review* 44 (1910): 1.
17. Reale, Miguel. *Teoria tridimensional do direito*. Sao Paolo: Saraiva, 1968.
18. Ross, Alf. *On Law and Justice*. New Jersey: The Lawbook Exchange, 2004.
19. Silbey, Susan S. »Legal Culture and Legal Consciousness.« V *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Elsevier, 2001.
20. Uzelac, Alan. »Survival of the Third Legal Tradition?« *Supreme Court Law Review* 49 (2010).

21. Varga, Csaba. *Comparative Legal Cultures*. Budimpešta: Szent Istvan Tarsulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2012.
22. Visković, Nikola. *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava*. Split: Biblioteka Pravnog fakulteta u Splitu, 1976.
23. Visković, Nikola. *Teorija države i prava*. Zagreb: CDO Birotehnika, 2006.